

Inovația și alți Determinanți Specifici ca Elemente Cheie de Bunăstare în Uniunea Europeană

Marina POPA*

Abstract

Bunăstarea a devenit un subiect ultradiscutat, făcând referire la evaluarea calității vieții și a situației acesteia. Promovarea bunăstării cetățenilor săi este un obiectiv-cheie pentru Uniunea Europeană și a câștigat importanță în agenda politicii sociale în ultimul deceniu. Pentru a surprinde complexitatea acestui fenomen, instituțiile europene au început să pună accent și pe alți indicatori în afară de PIB, ce ar demonstra calitatea vieții în comunitatea europeană. În lucrarea respectivă, autorul cercetează măsurarea progresului, a bogăției și a bunăstării în țările Uniunii Europene prin dezvoltarea unor indicatori care să completeze cifrele PIB, incluzând aspecte de inovație, fluxuri financiare-comerciale și sociale. Analiza este efectuată prin prisma indicatorilor macroeconomici oferți de Eurostat, OCDE, UNCTAD privind calitatea vieții economice și sociale din UE, astfel propunându-se diverse modele de urmat, bazate pe conceptul de inovație privind atingerea gradului înalt de bunăstare a factorului uman.

Cuvinte cheie: inovație, bunăstare, locuri de muncă, fluxuri economice, coeziune, comunitar, creștere economică

1. Introducere

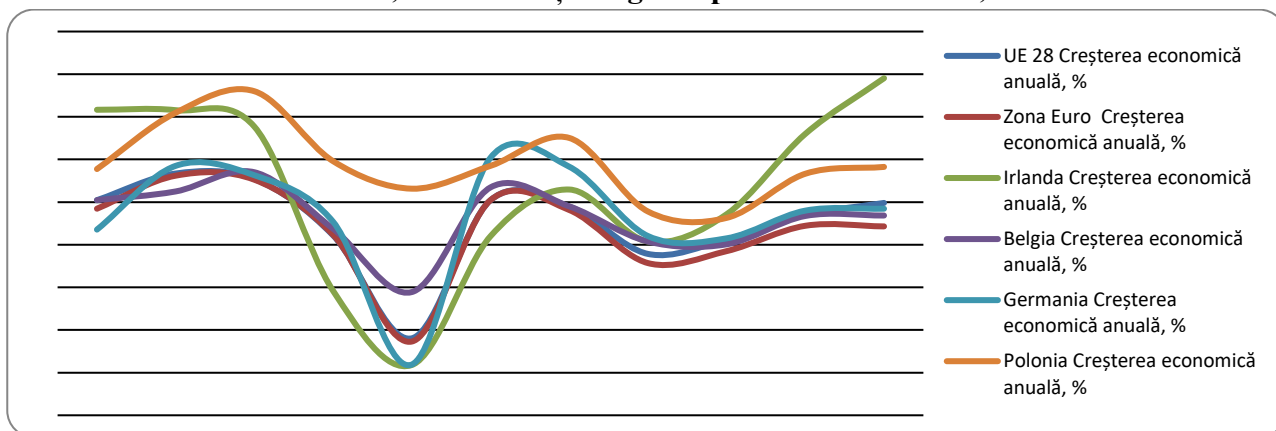
După jumătate de secol de construcție europeană, Uniunea Europeană (UE) în ansamblul său este mai impunătoare decât fiecare stat membru luat separat: ea exercită o influență economică, socială, tehnologică, comercială și politică mult mai mare decât dacă acestea ar fi trebuit să acționeze individual. Faptul că UE întreprinde acțiuni comune și se exprimă printr-o singură voce constituie o valoare adăugată incontestabilă pentru Europa. Pe plan economic, comercial și monetar, Uniunea Europeană a devenit o mare putere mondială. În 60 de ani, UE a reușit să grupeze un număr mare de state care să utilizeze o monedă unică și să stea în topul economiei mondiale. Supremația barierelor

* Dr., Marina POPA, lect.univ., Facultatea Relații Economice Internaționale, Departamentul Business Internațional, Academia de Studii Economice a Moldovei. E-mail: popa.marina.vasile@ase.md

între economiile naționale a adus un șir de avantaje pentru economia UE, cum ar fi reducerea costurilor în schimburile comerciale, intensificarea concurenței, diversificarea ofertei comerciale și protejarea consumatorului european, crearea pestei 248 milioane locuri de muncă din 1993 pînă în prezent și atingerea unui PIB de 17 trilioane de dolari o plasează pe primele trepte la nivel global.

În perioada anilor 1990-2017, PIB-ul total al UE s-a dublat, de la 7,6 tril.\$ în 1990 la aproximativ 17.3 tril.\$ în anul 2017 (UNCTAD, 2018). Zona Euro a asigurat 75,8 % din acesta, pe cînd cele mai importante economii din UE (Germania, Marea Britanie, Franța și Italia) reprezintă 69.7% din PIB – ul Uniunii Europene în 2017. În ceea ce privește creșterea economică, în anul 2008 în condițiile crizei economice mondiale scade la 0.8%. Începînd cu anul 2010, nivelul creșterii economice europene se stabilizează la 2%. Conform datelor oferite de Eurostat, în anul 2017, creșterea reală a PIB –ului UE 28 a fost de 1,9%, o creștere modestă de 0,5 puncte, comparativ cu 2014. (Fig. 1)

Figura1. Evoluția creșterii economice și a productivității muncii în UE, Zona Euro, Irlanda, Polonia, Germania și Belgia în perioada 2005-2017, %

Sursa: Datele oferite de OCDE: <https://data.oecd.org/fr/lprdy/productivite-et-utilisation-du-travail.htm#indicator-chart>, Eurostat: <http://ec.europa.eu/eurostat/web/national-accounts/statistics-illustrated>, UNCTAD: <http://unctadstat.unctad.org/wds/TableViewer/tableView.aspx>

Dintre cele 28 de state membre, treisprezece au înregistrat o creștere a PIB - ului real de peste 2% în 2017. Campioana la creștere economică și nivelul productivității muncii a fost Irlanda, cu 7,8%, și respectiv 22,5%, plasîndu-se net superior față de Malta (6,3%), Luxemburg (4,8%), Suedia (4,1%) și România (3,8%), Polonia și Slovacia (3,6%), Spania (3,2%), Bulgaria (3%), Ungaria și Slovenia (2,9%), Letonia (2,7%), Regatul Unit (2,3%) și Țările de Jos (2%). Nouă țări s-au bucurat de o creștere a PIB-ului moderată de 1 până la 1,7%: Germania (1,7%), Croația, Cipru și Lituania (1,6%), Portugalia (1,5%), Belgia (1,4%) și Franța (1,2%) și Estonia (1,1%). Trei țări se confruntă cu o creștere slabă a acestor indicatori, Austria (0,9%), Italia (0,8%) și Finlanda (0,5%), în timp ce Grecia continuă să se afle în recesiune cu o scădere de 0,2% față de 2014. (Eurostat 2015, UNCTAD 2017)

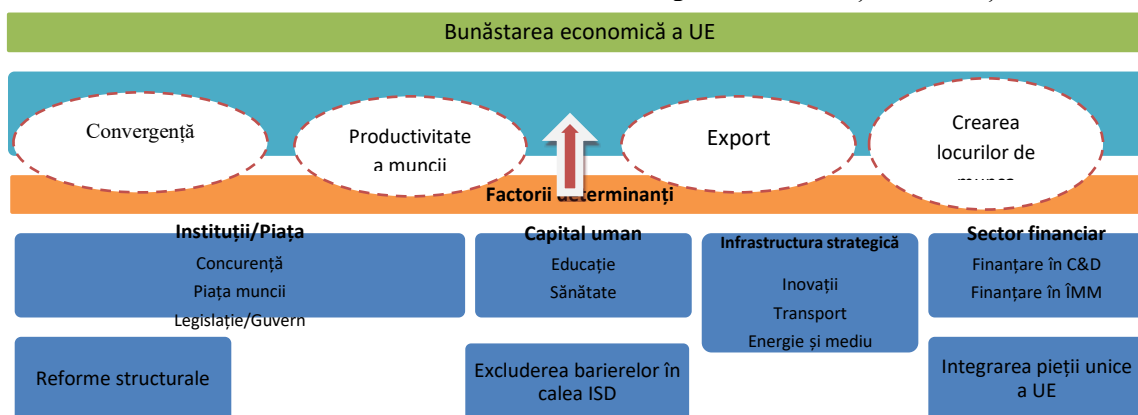
În ultimii ani, economia UE devine tot mai dificil de gestionat, din cauza diferențelor mari ce

apar în țările membre, iar procesele macroeconomice devine tot mai complexe. Astfel, deși nivelul de trai al cetățenilor europeni nu a încetat să crească, diferențe semnificative între nivelul veniturilor populației persistă. La rândul ei, extinderea a accentuat și mai mult aceste realități, întrucât unele state membre au intrat în UE având un nivel de trai sub media europeană. Discrepanțe majore se întâlnesc atât la nivel de creștere economică cât și la nivel de bunăstare în fiecare țară membră UE.

2. Conceptul și modelul de bunăstare economică în Uniunea Europeană

Progresul economic nesemnificativ în Uniunea Europeană este o consecință a liberalizării pieții muncii, care s-a dorit a fi una eficientă și creatoare de creștere economică, în schimb tendința de ameliorare a ei a adus salarii mici și lucrători slab calificați la locul de muncă. În anul 2010, imediat după declanșarea crizei financiare din anul 2008, Uniunea Europeană a elaborat Strategia Europa 2020, care prevede ca pînă în anul 2020 să se acorde o importanță sporită incluziunii sociale, investițiilor în cercetare&dezvoltare, educației și susținerii tinerilor. Cu toate acestea, după nouă ani de reformă *Europa 2020*, UE nu pare a fi în măsură să se bucure de câștiguri substanțiale de bunăstare și creștere economică. Mobilitatea necontrolată a forței de muncă, criza refugiaților, criza economică din Grecia și alte țări europene, problemele politice, economice și sociale majore interne din Italia, Spania, Franța, criza BREXIT, situația deplorabilă la capitolul demografie sînt aspecte actuale grave ce afectează direct nivelul dezvoltării economice, îngreunînd reformele inițiate în UE. Prin urmare, necesitatea colaborării statelor membre este crucială pentru a reuși reducerea diferențelor social-economice și depășirea fenomenelor negative ce perturbă stabilitatea macroeconomică a UE. Principalul obiectiv al Uniunii Europene este progresul economico-social prin creșterea bunăstării, ameliorarea constantă a condițiilor de viață și de trai a cetățenilor săi. Sunt necesare măsuri decisive pentru a crește competitivitatea Europei, în scopul de a sprijini un nivel mai ridicat de productivitate, ocuparea forței de muncă și prosperitate.

Fig. 2. Modelul de bunăstare economică a Uniunii Europene în condițiile mutațiilor actuale

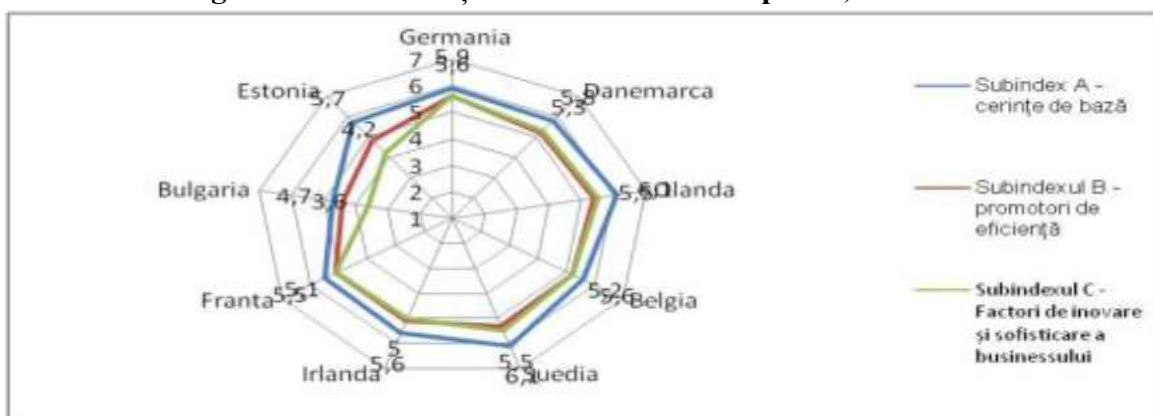

Sursa: adaptat de autor după Restoring EU competitiveness 2016, European Investment Bank. Luxembourg, 2016. http://www.eib.org/attachments/efs/restoring_eu_competitiveness_en.pdf

Deschiderea, inovația, dezvoltarea abilităților forței de muncă, libera circulație a capitalului, bunurilor și serviciilor sunt factorii determinanți ai competitivității, creșterii economice și bunăstării în UE. (Fig. 2)

În pofida evenimentelor actuale, această regiune are performanțe peste media la nivel mondial în ceea ce privește competitivitatea (4,72 punctajul mediu în Europa, comparativ cu un scor mediu de 4.11 puncte media globală) (WEF, The Global Competitiveness Report 2016–2017). Acest lucru este generat de performanța unui grup de campioni regionali, în special în Elveția, cea care conduce clasamentul mondial pentru al optulea an consecutiv, sau de faptul că în topul raportului competitivității, 7 state sînt membre ale UE: Olanda (4), Germania(5), Suedia (6), Regatul Unit (7), Finlanda (10) și Danemarca (12). (Fig.3)

Fig. 3. ICG în unele țări din Uniunea Europeană, 2016-2017

Sursa: Elaborat de autor în baza raportului Competitivității Globale, ICG 2016-2017

Există o dispersie largă în performanță regională pe mai mulți piloni. Cea mai mare diferență este în subindexul A prin prisma pilonului mediu macroeconomic, care este o reflectare a faptului că regiunea a fost inegal recuperată în urma crizei financiare globale. Un alt aspect este faptul că țările care au aderat la UE în 2004 și 2007, n-au reușit să se integreze în totalitate din punct de vedere economic și inovațional. Țările Europei Centrale și de Est înregistrează cele mai mici performanțe la toți pilonii, în mod special la infrastructură, instituții, sofisticarea pieții, inovație și tehnologii performante. La polul opus, țările cu cele mai mari performanțe la Subindexul A, B și C sînt Germania, Olanda, Suedia, Danemarca și Finlanda.

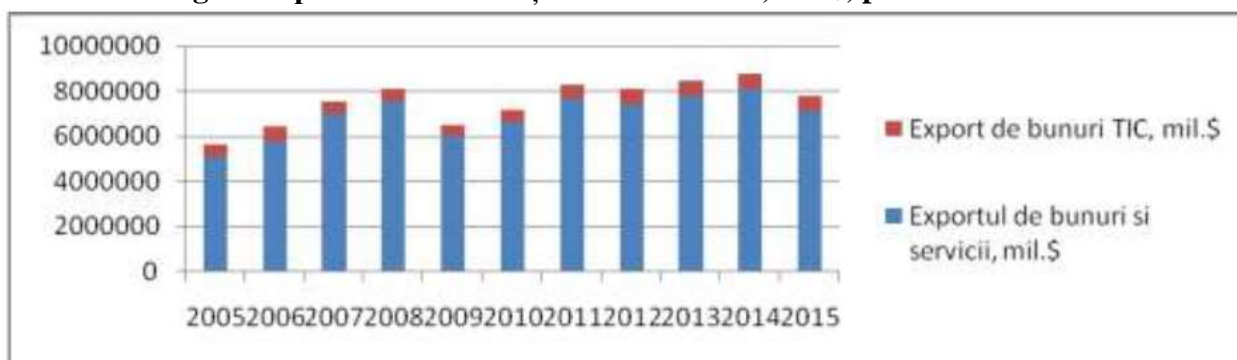
3. Factorii determinanți ai bunăstării în Uniunea Europeană prin prisma internaționalizării fluxurilor comerciale și financiare

Creșterea economică este un indicator esențial în dinamizarea eficiență a economiei europene prin intermediul relațiilor intra și extra comerciale. Deschiderea comerțului în sine este o reformă

structurală majoră, care deschide noi perspective în domeniul inovării și îmbunătățirii indicatorilor macroeconomici într-o economie. Prin urmare, politica comercială este esențială în creșterea economică a UE, fiind un element de bază în crearea locurilor de muncă: aproximativ 30 de milioane de locuri de muncă depind de vânzările din UE. În medie, fiecare miliard de euro din exporturi suplimentare sprijină crearea a 15 000 de noi locuri de muncă în întreaga UE. (Sousa, 2012)

În ultimii zece ani, UE s-a plasat pe prima poziție la capitolul exporturi și importuri la nivel mondial, fiind devansată în 2015 de China. Totodată, ea pierde 5% din cota mondială de exporturi de bunuri, de la 20% în 2013 pînă la 15% în 2015. (Eurostat, 2016) (Fig.4)

Fig. 4. Exportul de bunuri și servicii din UE, mil.\$, perioada 2005 -2015

Sursa: Elaborat de autor în baza datelor UNCTAD și EUROSTAT

Prin urmare, în anul 2015 s-a plasat pe locul doi în lume atât la importul cât și la exportul de bunuri și servicii. Astfel, comerțul total cu bunuri și servicii al UE28 cu țările terțe a fost evaluat la 3,517 miliarde de euro în 2015. Comparativ cu 2014, atât importurile, cât și exporturile au crescut, însă această creștere a fost mai mare pentru exporturi (88 miliarde de euro), iar importurile (35 miliarde de euro). Ca urmare, excedentul comercial al UE-28 a crescut de la 11 miliarde de euro în 2014, la 64 de miliarde de euro în 2015. (Eurostat, 2016).

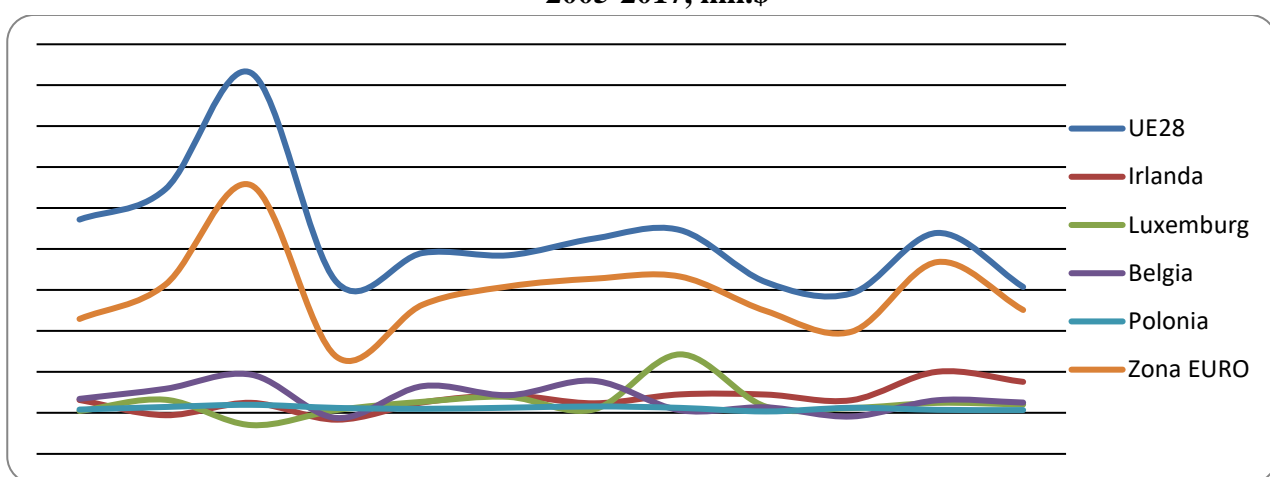
După o scădere bruscă a exporturilor și importurilor în anul 2009, UE28 a reușit să-și propulseze exporturile până la o creștere cu 58,7% în patru ani, atingând un nivel de 1,737 miliarde de euro în 2013, ca în anul 2014 să scadă cu 1,9% și în 2015 să crească cu 5,1%, atingând un nou nivel record de 1,791 miliarde de euro în 2015. Germania a fost de departe primul stat membru al UE28 participant activ în comerțul european în 2015, reprezentând 28,2%, Regatul Unit 12,9%, Franța 10,5% și Italia 10,4%. Între anii 2005 și 2015, nivelul exporturilor din UE28 a crescut pentru toate grupele de produse. În 2015, excedentul comercial al UE28 pentru bunuri în valoare de 64.2 miliarde de euro, s-a datorat grupei de produse mașini și echipamente de transport (218,0 miliarde de euro), produse chimice și produse conexe (129,9 miliarde de euro).

În condițiile actuale, pentru Uniunea Europeană, investițiile sunt un factor care ar provoca creșteri mari de productivitate a muncii și ar permite, prin urmare, să consolideze competitivitatea

economiei europene. Fluxurile financiare, fiind injectate în economia europeană și de țările UE, au determinat poziția sa superioară la nivel regional și mondial. Țările UE28 sînt în top 10 țări exportatoare de capital străin și totodată receptori. (Fig. 5)

Climatul investițional în Uniunea Europeană a fost afectat considerabil în ultima perioadă, date fiind toate evenimentele petrecute, începînd cu problemele financiare din Grecia, continuînd cu criza refugiaților și culminînd cu BREXIT.

Figura 5. Evoluția intrărilor de ISD în UE, Zona EURO și alte țări europene, perioada 2005-2017, mil.\$

Sursa: elaborat de autor în baza datelor UNCTAD, <http://unctadstat.unctad.org/wds/TableViewer/tableView.aspx?ReportId=96740>

Nivelul ISD în țările Uniunii Europene rămîne net inferior anului 2007. Se observă o scădere drastică a nivelului intrărilor de ISD în perioada crizei financiare din 2008, iar în perioada imediat următoare volumul intrărilor investițiilor cunosc un avînt destul de modest. După nivelul record din 2007, ISD îndreptate către UE s-au prăbușit cu 60%, la 304 miliarde \$, declinul fiind aproape de trei ori mai mare comparativ cu cel înregistrat în plan global (14%). Zona Euro au înregistrat un declin și mai accentuat (48%), în zece din cele 19 țări membre aceste fluxuri s-au diminuat considerabil. Cea mai mare creștere a nivelului de intrări al ISD se înregistrează în Irlanda, de la 31 miliarde de dolari în 2014 la peste 70 miliarde de dolari în 2017. În acest context, astăzi Irlanda este un exemplu de redresare economică și model de creștere a productivității muncii pentru întreaga Europă, fiind considerată și una dintre cele mai deschise economii din lume. Investițiile pe termen lung făcute de guvernul irlandez în infrastructură, educație și tehnologie au fost un catalizator în atragerea ISD în economia națională. Aceasta a permis crearea noilor sectoare și domenii de activitate în economia irlandeză, sporirea competențelor angajaților, promovarea inovațiilor, contribuind astfel la creșterea competitivității și productivității. Pentru a face față provocărilor apărute în ultimul timp, Irlanda s-a bazat pe principiul

atragerii ISD, elaborînd în anul 2014 Strategia „Winning: Foreign Direct Investment 2015-2019”, ce are drept scop maximizarea indicelui investițional de performanță. În anul 2016, rezultatele implimentării acestei strategii deja sînt materializate printr-un grad înalt de performanță economică și socială: angajarea a 174,448 de persoane în cîmpul muncii, depinzînd în mod direct de ISD; sprijinirea aproximativ a 122.000 de locuri de muncă, depinzînd indirect de ISD; exportul de bunuri și servicii a atins 124,5 miliarde euro; contribuția cu 2,8 miliarde de euro la bugetul de stat din impozitul pe profit; cheltuieli anuale de 1,4 miliarde de euro pentru cercetare și dezvoltare; numărul angajaților în sectorul cercetare și dezvoltare a crescut pînă la 12 240 de persoane (IDA Ireland, 2014).

Totodată, guvernul irlandez a creat „Strategia diamantului creșterii economice”, care are drept scop menținerea unui mediu macroeconomic stabil și atractivitatea țării pentru capitalul străin. Obiectivele diamantului economic propun dezvoltarea țării după principiul „WIN”, adică promovarea anumitor principii: un sistem de taxe echitabil pentru toți actorii economici din economie, educație calitativă și factor uman inteligent, abil și talentat, inovare, promovarea exporturilor, trecerea economiei naționale la stadiul de dezvoltare economică bazat pe bunăstare, susținerea creșterii productivității muncii prin crearea unui mediu de lucru și de trai stabil, echitabil și sigur pentru factorul uman național, susținerea și creșterea nivelului de competitivitate a economiei irlandeze.

Diamantul de creștere a bunăstării și a dezvoltării economice prevede:

- Dezvoltarea parteneriatului între Guvern, Agenții de Stat, Camere de Comerț, Administrația Publică Locală, Asociații de Business și Industrie, companii, angajați și angajatori, mediul academic reprezentat de instituțiile superioare de învățămînt;

- Parteneriat între companiile transnaționale și companiile locale irlandeze în domeniul politicilor strategice de dezvoltare, în domeniul cercetare&dezvoltare și abilități personale ale angajaților. Companiile străine și naționale primesc suport din partea Guvernului irlandez la toate etapele ciclului de viață a lor;

- Atragerea ISD în toate regiunile administrativ teritoriale din Irlanda, în vederea dezvoltării infrastructurii locale, inclusiv cea socială și culturală, identificarea talentelor și oportunități pentru populația din regiune, crearea clusterelor în sectorul industrial;

- Susținerea sinergiei între administrația publică locală și sectorul privat prin promovarea investițiilor în domeniul IT, C&D, dezvoltînd ecosisteme la nivel regional (OECD, 2012).

În concluzie putem menționa că factorii care contribuie la o creștere atît de spectaculoasă în Irlanda sînt: promovarea și angajarea factorului uman cu abilități deosebite, creativ și talentat, atragerea investițiilor în toate sectoarele economiei, dezvoltarea economică echitabilă în toate regiunile țării, crearea clusterelor, educație calitativă, inovații, susținerea parteneriatul puternic între stat, mediul privat și cel academic.

4. Rolul inovației în sporirea productivității muncii în Uniunea Europeană

„Investind în inovare, se investește în sporirea productivității și a creșterii economice pe termen

lung”, spunea Francis Gurry, director general WIPO. De această idee se țin și țările Uniunii Europene, căci inovarea este vitală pentru competitivitatea și productivitatea europeană în economia globală. UE28 pune în aplicare politici și programe care să sprijine dezvoltarea inovării pentru a spori investițiile în cercetare și dezvoltare, bunuri, servicii, în factorul uman inteligent, urmărind obiectivul de sporire a productivității muncii. Inovația în concepția europeană se asociază cu următoarele noțiuni: creativitate, cunoștințe, Europa, investiții, cercetare, aptitudini, creștere, productivitate, bunăstare.

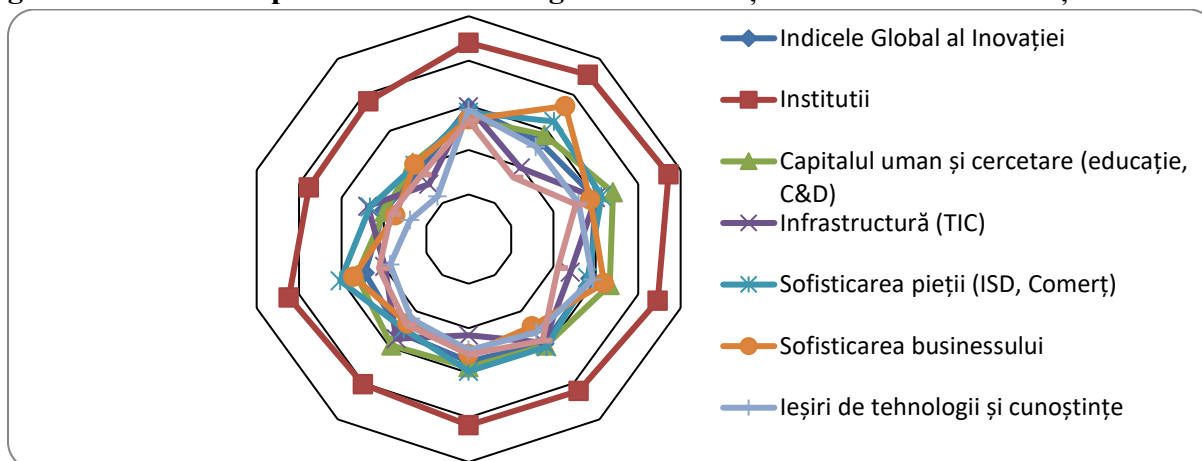
Performanța sistemelor naționale de inovare ale UE este măsurată prin Indicele de inovare, Innovation Index, care este un indicator compozit obținut ținând seama de o medie neponderată a 25 de indicatori. În baza acestor indicatori, țările din Uniunea Europeană se împart în patru mari categorii:

1. Lideri în inovații - include statele membre în care performanța de inovare depășește cu 20% media europeană: Danemarca, Finlanda, Germania și Suedia care ocupă prima poziție în top;
2. Inovatori puternici - include statele membre cu un indice de performanță între 90% și 120% din media UE: Austria, Belgia, Franța, Irlanda, Luxemburg, Slovenia și Marea Britanie;
3. Inovatori moderați - performanța de inovare se situează între 50% și 90% din media UE. Croația, Cipru, Republica Cehă, Estonia, Grecia, Ungaria, Italia, Letonia, Lituania, Malta, Polonia, Portugalia, Slovacia și Spania fac parte din acest grup;
4. Inovatori modești - țările care înregistrează cele mai slabe performanțe la capitolul inovații, sub 50% din media europeană. Aici se înregistrează România și Bulgaria (European Innovation Scoreboard, 2016, 14).

Factorul uman inteligent, numărul înalt de cercetători, investițiile în tehnologii avansate, calitatea înaltă a cercetării în instituțiile de învățământ sînt factorii care determină gradul mărit de inovație în Germania, Belgia, Irlanda, Danemarca, fiind și factorii determinanți în creșterea bunăstării în aceste economii. Marea Britanie, Spania, Letonia sînt țările europene care înregistrează cel mai ridicat ritm de sporire a inovațiilor în toate sectoarele economiei.

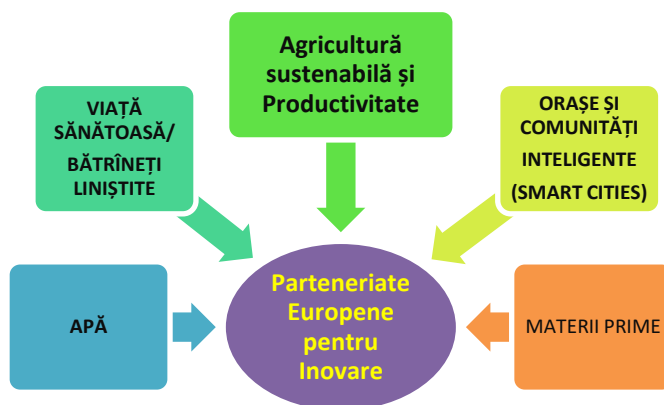
Conform Indicelui Global al Inovației, elaborat de către Organizația Mondială pentru Proprietate Intelectuală, în anul 2018, șapte țări din UE28 s-au plasat în Top 10 a țărilor cu cel mai înalt indice al inovației. Țările din comunitatea europeană care au reușit această performanță sînt Suedia, Marea Britanie, Finlanda, Irlanda, Danemarca, și Germania. (Fig.6)

Făcînd o analiză comparativă a acestui indice între anul 2010 și 2018 observăm o creștere în majoritatea indicatorilor, instituțiile fiind indicele cu cel mai înalt punctaj din raport, iar în ultimii 6 ani, bunurile creative sînt domeniul care a cunoscut o creștere substanțială în majoritatea țărilor UE28, cel mai mare progres înregistrîndu-se în Irlanda, de la 34,4 la 53,4 puncte.

Figura 6 Analiză comparativă a Indicelui global al inovației 2010/2018 în unele țări din UE28

Sursa: Elaborat de autor în baza datelor din WIPO, Raportul Global al Inovațiilor 2010-2011 și Raportul Global al Inovațiilor 2017-2018

În pofida unor progrese în domeniul inovațiilor, unele țări din UE28 încă au rezultate modeste la acest capitol. În vederea îmbunătățirii indicelui de inovație, Comisia Europeană a propus o nouă abordare a cercetării și inovării prin crearea *Parteneriatelor Europene pentru Inovare (PEI)* (European Commission, 2011). PEI se concetrează asupra obținerii beneficiilor țărilor membre în vederea modernizării tuturor sectoarelor din economiile naționale. PEI acționează la nivelul întregului lanț de cercetare și inovare, care reunește toți actorii relevanți la nivel european, național și regional, urmărind atingerea mai multor scopuri: intensificarea eforturilor de cercetare și dezvoltare, coordonarea eficientă a investițiilor, reglementare standardele necesare. (Fig.7)

Fig. 7. Modelul Parteneriatelor Europene pentru Inovare

Sursa: Adaptat de autor după modelul propus de Comisia Europeană. http://ec.europa.eu/research/innovation-union/index_en.cfm?pg=eip

Scopul acestui model este de a promova inovațiile în cele mai stringente sectoare ale economiei europene, în vederea sporirii gradului de coeziune la toate nivelele.

Rezumând finalitățile obținute de țările Uniunii Europene, se constată că pentru dimensiunile de inovare, punctele forte în comparație cu performanța medie, sunt resursele umane, în special a populației cu studii superioare finalizate, exportul de produse IT și activele intelectuale, în special cererile de brevet, articole științifice de valoare internațională, cheltuieli de cercetare și dezvoltare în sectorul public, sporirea rapidă a numărului de angajați în companii creative-inovative.

5. Concluzie

În urma cercetării factorilor determinanți al nivelului bunăstării și prosperității în țările Uniunii Europene, autorul a constatat că gradul de dezvoltare a unei stat depinde în primul rând de soluționarea aspectelor legate de factorii de producție, infrastructură și educația resurselor umane. Ulterior se avansează spre dezvoltarea aspectelor de inovație și sofisticare în afaceri.

Este foarte dificil să măsurăm impactul factorilor cercetați în unele țări ale Uniunii Europene asupra creșterii și bunăstării, motiv fiind interdependența politicilor macroeconomice și dificultatea de coordonare între ele. Un alt aspect ar fi problemele grave de ordin economic, social și demografic cu care se confruntă țările UE.

În condițiile incerte actuale ale Uniunii Europene, prioritate se acordă Strategiilor “Europa 2020” și “Europa 2030” care au drept obiectiv să contribuie la creșterea și competitivitatea europeană prin eliminarea barierelor de pe piața unică europeană, încurajarea investițiilor în tehnologii informaționale și sprijinirea inovării. Scopul lor este să transforme UE într-o economie circulară, inteligentă, durabilă și favorabilă incluziunii, caracterizată prin niveluri ridicate de ocupare a forței de muncă, bunăstare și coeziune socială. La fel este bine de remarcat faptul că multe țări din UE încă mai trebuie să ia măsuri pentru a îmbunătăți cerințele de bază, cum ar fi stabilitatea instituțională și nivelurile lor de infrastructură. Toate acestea trebuie să îmbunătățească eficiența lor de piață, pregătirea tehnologică, precum și nivelul de competențe ale factorului uman european.

Referințe bibliografice

- European Commission (2011). *Innovation Union – Europe 2020 initiative*. http://ec.europa.eu/research/innovation-union/index_en.cfm?pg=eip (accesat 13.01.2019)
- IDA Irland (2015), *Our people and your business, a winning combination*. <http://www.idaireland.com> (accesat 28.03.2019).
- WEF (2016), *The Global Competitiveness Report 2016–2017*. 383 p. ISBN 978-1-944835-04-0. <https://www.weforum.org/reports/the-global-competitiveness-report-2016-2017-1> (accesat 13.02.2018).

- OECD (2014), *Skills Beyond School: Synthesis Report*. Reviews of Vocational Education and Training.2014. www.doi.org/10.1787/9789264214682-en (accesat 26.04.2019).
- IDA Irland (2014). *Winning: Foreign Direct Investment Strategy 2015-2019*.
http://www.idaireland.com/docs/publications/IDA_STRATEGY_FINAL.pdf (accesat 26.04.2016).
- Sousa N. (2012), Extra-EU exports and employment. In: Note de l'économiste en chef de la DG TRADE. 2012, nr. 2. http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2012/may/tradoc_149511.%2024.05.2012.pdf (accesat 08.04.2019).
- Eurostat (2016), Commerce international de biens: Statistic Explained. 2016.
http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/International_trade_in_goods/fr (accesat 25.03.2019).